

ΜΙΑ ΓΝΩΣΤΙΚΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΤΗΣ ΔΕΙΞΗΣ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ΣΠΥΡΙΔΟΥΛΑ ΜΠΕΛΛΑ

The scope of this paper is to supply a view of deixis different from the one in traditional linguistic theory, in that it considers the phenomenon as far more extensive and unified, on the basis of pragmatic and cognitive criteria. More specifically, I will focus on time and particularly tense deixis; combining the view of Verschueren (1999) concerning the cognitive role of choice making with Langacker's (1987) *comparison theory*, I will try to show that tense choice in Modern Greek depends on two factors on the part of the speaker, namely the *relevance* and *distance* that he/she attributes to the event in question. Moreover I will propose that deictic tense choice depends on the same factors both in everyday non-narrative speech and in oral narrative production.

1. Εισαγωγή

Αντικείμενο της μελέτης αυτής* θα αποτελέσει το φαινόμενο της χρονικής δείξης στα ελληνικά και συγκεκριμένα οι δεικτικές δηλώσεις του γραμματικού χρόνου. Ο όρος 'χρονική δείξη' θα χρησιμοποιηθεί εδώ με διευρυμένη έννοια.

Δεδομένου ότι στο πλαίσιο της κλασικής πραγματολογικής θεωρίας σχετικά με την δείξη ο γραμματικός χρόνος φέρεται να δηλώνει την χρονική θέση από την οποία ο ομιλητής παράγει ένα εκφώνημα στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης επικοινωνιακής κατάστασης, χρήσεις των χρόνων οι οποίες θεωρούνται αποκλίνουσες, δεν φαίνονται δηλ. να συνδέουν τους συνομιλητές με κάποια αντικειμενική χρονική θέση, είθισται να αποκλείονται από το δεικτικό πεδίο και να χαρακτηρίζονται *μη δεικτικές* ή *δευτερεύουσες δεικτικές* (Grenoble 1998).

Συνεπώς, τα παραδείγματα (1) και (3) αποτελούν περιπτώσεις παραδοσιακά δεικτικών χρήσεων, ενώ τα (2) και (4) μη δεικτικών:

---

* Το κείμενο βασίζεται στην ανακοίνωσή μου στα πλαίσια του Ε' Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Παρίσι 2001.

1. Τι κάνεις εκεί χριστιανέ μου; Μαδάς τα φρύδια σου;
2. ...και εκεί που καθόμουν ήσυχη κι ανυποψίαστη παίρνει ένα παγούρι και μου το αδειάζει στην πλάτη. Πήγα να τον σκοτώσω!
3. Πάλι ψάρια; Χθες δεν φάγαμε ψάρια;
4. Ήθελα να 'ξερα τι κουτσοκέλα έχει κάνει πάλι!

Στο παράδειγμα (1) ο Ενεστώτας είναι αντιπροσωπευτικός της κλασικής ελάχιστης δεικτικής ερμηνείας του, που είναι 'το σύγχρονο με το *τώρα* του ομιλητή'. Υπάρχει σαφώς χρονική εγγύτητα, η οποία εκφράζεται από τον Ενεστώτα του ρήματος 'μαδάς'. Στο παράδειγμα (3) έχουμε επίσης κλασική δεικτική χρήση του Αόριστου, την δηλούσα απόσταση από το χρονικό δεικτικό κέντρο.

Το χαρακτηριστικό [+/-απόσταση] αποτελεί κοινό τόπο για την δείξη και η σημασία του αναδεικνύεται ήδη από τον Fillmore (1971). Σύμφωνα με την θεωρία που θα αναπτυχθεί εδώ υπάρχει κι άλλη μια παράμετρος πολύ σημαντική ως προς την χρήση των δεικτικών, η παράμετρος της *συνάφειας*. Κατά τους Sperber & Wilson (1986) όλη η διαδικασία παραγωγής πληροφοριών είναι προσανατολισμένη προς την συνάφεια, πράγμα που αποτελεί 'μια απαραβίαστη γενικότητα σχετικά με την ανθρώπινη γνωστική λειτουργία'. Ο Comrie (1985: 41), άλλωστε, υποστηρίζει ότι 'σε κανονικές συνθήκες όσα λέγονται σχετικά με το παρόν είναι πιο συναφή απ' όσα λέγονται για άλλες χρονικές στιγμές, συνεπώς, η χρήση ενός χρονικού τύπου, ο οποίος ευκρινώς τοποθετεί την κατάσταση στο παρελθόν, προϋποθέτει ότι η κατάσταση δεν ισχύει πια στο παρόν, αλλιώς θα χρησιμοποιούνταν ο Ενεστώτας'. Ο συγκεκριμένος, λοιπόν, χρόνος γενικά και συνεπώς και στο (1) χαρακτηρίζεται από θετική τιμή συνάφειας. Αντίθετα, ο Αόριστος του (3) έχει αρνητική τιμή συνάφειας, όπως προκύπτει από το ίδιο αξίωμα του Comrie.

Ο δεικτικός Ενεστώτας μπορεί να χαρακτηριστεί συνεπώς, ως [-απόσταση] [+συνάφεια], ενώ ο Αόριστος/Παρατατικός από [+απόσταση] [-συνάφεια].

Τα παραδείγματα (2) και (4) παρουσιάζουν αποκλίνουσες χρήσεις των δύο χρόνων. Στο (2) την γνωστή περίπτωση του Ιστορικού Ενεστώτα, όπου το χρονικό δεικτικό κέντρο, αν το δούμε στο πλαίσιο του παραδείγματος της εμπειρίας του Bull (1963), μετακινείται από μια θέση απόστασης σε μια θέση εγγύτητας στον χρόνο.

Στο (4) η χρήση παρελθοντικού χρόνου είναι ψυχολογικά συνδεδεμένη με το χαρακτηριστικό της απόστασης, εφόσον το αίτημα εκφράζεται πιο ήπια και έμμεσα ακριβώς εξαιτίας της αποστασιοποίησης, η οποία αποτελεί μέρος της σημασίας των παρελθοντικών χρόνων. Σύμφωνα, εξάλλου, με την Steele (1975: 203) οι χρόνοι του παρωχημένου διέπονται από το χαρακτηρι-

στικό της αποδέσμευσης (*dissociative*). Πρόκειται για αποδέσμευση ως προς όλες τις παραμέτρους, άρα και την συνάφεια.

Θεωρώ ότι αν δεχτούμε ότι οι τιμές απόστασης και συνάφειας δεν αλλάζουν στις περιπτώσεις (2) και (4) μπορούμε να δούμε το φαινόμενο της χρονικής δείξης ως σαφώς πιο ενοποιημένο.

Ξεκινώντας από την παρατήρηση της Lakoff (1979: 839) σύμφωνα με την οποία 'σε μια ικανοποιητική θεωρία χρόνου θα πρέπει να μπορούν να ενσωματώνονται έννοιες όπως η σχέση της πραγματικής χρονικής τοποθέτησης των γεγονότων με την προσωπική εμπλοκή του ομιλητή του συνομιλητή και των άλλων συμμετεχόντων στα εν λόγω γεγονότα', θα γίνει εδώ μια προσπάθεια ένταξης στο δεικτικό φαινόμενο χρήσεων των χρόνων οι οποίες γενικά θεωρούνται αποκλίνουσες και τις οποίες ονομάζω 'γνωστικές' παραπέμποντας στον διαχωρισμό του Lyons 1995, (*locutionary vs. cognitive deixis*).

2. Θεωρητικές αρχές

Προκειμένου να μελετήσουμε τις χρήσεις των χρόνων ως δεικτικών κατηγοριών είναι σημαντικό να γίνει αποδεκτό ότι οι μοναδικοί αμιγώς δεικτικοί χρόνοι της ελληνικής είναι ο Ενεστώτας και ο Αόριστος/Παρατατικός. Οι τελευταίοι εξετάζονται εδώ ως ένας χρόνος εφόσον η μοναδική διαφορά τους είναι η διαφορά άποψης η οποία ούτως ή άλλως δεν θεωρείται δεικτική κατηγορία.

Θεωρώντας ότι μια ασαφής έννοια υποκειμενικότητας στην οποία αποδίδονται συνήθως οι αποκλίνουσες χρήσεις (βλ. Janssen 1993, Hanks 1991) δεν επαρκεί προκειμένου να δοθούν ικανοποιητικές ερμηνείες, όσον αφορά τέτοιες χρήσεις των δεικτικών στοιχείων γενικότερα και των χρόνων πιο ειδικά, κατέληξα στη δόμηση ενός θεωρητικού προτύπου το οποίο βασίζεται σε πραγματολογικές αλλά και, κυρίως, γνωστικές αρχές.

Το πρότυπο χαρακτηρίζεται πραγματολογικό και γνωστικό γιατί στο πλαίσιο του οι αρχές της πραγματολογίας όχι απλώς δεν αγνοούνται αλλά αποτελούν την βάση πάνω στην οποία μπορούν να λειτουργήσουν οι γνωστικές αρχές. Οι βασικές θεωρητικές αρχές που χρησιμοποιούνται είναι οι ακόλουθες:

A) Η θεωρία του Verschueren (1999), ο οποίος βλέπει την γλωσσική παραγωγή ως μια συνεχή διαδικασία πραγμάτωσης *γλωσσικών επιλογών*. Σύμφωνα με την άποψή του οι ομιλητές δεν επιλέγουν απλώς γλωσσικούς τύπους αλλά και *στρατηγικές*, η κάθε επιλογή μπορεί να έχει διαφορετικούς βαθμούς συνειδητότητας, να είναι μαρκαρισμένη ή αμαρκάριστη και να φέ-

ρει μαζί της τις εναλλακτικές της λύσεις. Το τελευταίο σημείο σημαίνει ότι κάθε επιλογή ενός τύπου, ο οποίος κινητοποιείται κατά μήκος μιας σημασιολογικής διάστασης, όχι μόνο αναδεικνύει την συγκεκριμένη τοποθέτηση αλλά φέρνει στο προσκήνιο ολόκληρη τη σχετική διάσταση. Για παράδειγμα η χρήση του τύπου *αγοράζω* ανακαλεί την αντίθεση *αγοράζω-πουλάω*, η χρήση του *εδώ* την αντίθεση *εδώ-εκεί*.

Οι επιλογές γίνονται βάσει πολύ ελαστικών αρχών και στρατηγικών και με τέτοιο τρόπο ώστε να εξυπηρετούνται στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό οι επικοινωνιακές ανάγκες. Οι ανάγκες αυτές ενδέχεται να αφορούν την ανάδειξη των προσωπικών ενδιαφερόντων του ομιλητή αλλά και του συνομιλητή, την προσοχή και τον βαθμό σημαντικότητας που οι συμμετέχοντες αποδίδουν στο εκάστοτε σημείο αναφοράς.

Β) Η θεωρία της *σύγκρισης* όπως αυτή παρουσιάζεται στην Γνωστική Γραμματική του Langacker (1987). Για τον Langacker η αντίληψη και η εμπειρία είναι ζήτημα *διάταξης θέασης*. Φαινόμενα που αναδεικνύουν την υποκειμενική εμπλοκή του ομιλητή, και συνεπώς και η δείξη, εντάσσονται στην *εγωκεντρική διάταξη θέασης*¹ (egocentric viewing arrangement), η οποία ενσωματώνει 'το φυσικό ενδιαφέρον που οι περισσότεροι άνθρωποι έχουν για τους εαυτούς τους και για την σχέση τους με τις γύρω οντότητες', εφόσον ο ομιλητής διατηρεί τον εαυτό του στην άμεση εμβέλεια παρατήρησης των γεγονότων. Θεμελιώδης εξάλλου στην νοητική επεξεργασία και δόμηση της εμπειρίας είναι η γνωστική διεργασία της πραγματοποίησης συγκρίσεων προκειμένου να επισημανθούν αντιθέσεις ανάμεσα σε γνωστικά γεγονότα. Η επισήμανση ενός λεκέ σε ένα λευκό ρούχο αποτελεί ένα τέτοιο γεγονός. Περιλαμβάνει την σύγκριση του χρωματισμού του λεκέ με την αχρωμία του περιβάλλοντος. Τα γνωστικά γεγονότα έχουν τρία χαρακτηριστικά: την *σταθερά*, τον *στόχο* και την *σύγκριση* μεταξύ τους. Η σταθερά είναι το σημείο που λειτουργεί ως βασικός πόλος σε σύγκριση με τον οποίο εκτιμάται ο στόχος.

Αν αναλύσουμε την χρήση των χρόνων με βάση της παραπάνω θεωρητικές αρχές προκύπτει ότι η χρήση ενός συγκεκριμένου δεικτικού χρόνου αποτελεί προϊόν γλωσσικής επιλογής, την οποία ο ομιλητής έχει πραγματοποιήσει ανάμεσα στο αμαρκάριστο και μαρκαρισμένο μέλος της δεικτικής αντίθεσης που υφίσταται ανάμεσα στον Ενεστώτα και τον Αόριστο/Παρατατικό. Η συγκεκριμένη επιλογή κατευθύνεται από μια γνωστική σύγκριση που επιτελεί κάθε φορά ο ομιλητής. Ο ίδιος και το χρονικό σημείο με το ο-

1. Η εγωκεντρική οργάνωση θέασης έρχεται σε αντίθεση με την *τέλεια οργάνωση θέασης* (optimal viewing arrangement) στο πλαίσιο της οποίας ο ομιλητής συσχετίζει τις οντότητες αναφοράς με άλλες οντότητες και όχι με τον εαυτό του.

ποίο ταυτίζεται αποτελούν την σταθερά της σύγκρισης, την χρονική θέση του ομιλούντος υποκειμένου 'Εγώ', η οποία στο πλαίσιο της δείξης εκπροσωπείται από τον Ενεστώτα και το αποτέλεσμα της, η επιλογή δηλαδή συγκεκριμένου δεικτικού χρόνου αντανάκλα την υποκειμενικότητα του ομιλητή. Η υποκειμενικότητα, τέλος, αποτελεί συνισταμένη δύο αλληλοσυνδεόμενων συνιστωσών: της απόστασης με την έννοια της γνωστικής απόστασης, που όμως βασίζεται στην αντικειμενική απόσταση στον χώρο ή τον χρόνο, και της συνάφειας, η οποία, όπως παρατηρεί και η Blakemore (1995: 446), 'σε αντίθεση με τα αξιώματα του Grice, δεν αποτελεί μια νόρμα, η οποία είτε ακολουθείται είτε παραβιάζεται, αλλά μια χωρίς εξαίρεση γενίκευση σχετικά με την ανθρώπινη γνωστική λειτουργία'.

Στην περίπτωση της δείξης αναφερόμαστε στην συνάφεια του γεγονότος προς τον ομιλητή και τον συνομιλητή. Οι συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή κατάσταση, με την πρωτοβουλία πάντα του ομιλητή, υιοθετούν ένα νοητικό σημείο θέασης από το οποίο αντιμετωπίζουν τα γεγονότα. Είναι χαρακτηριστικό πως το ρήμα 'βλέπω' μπορεί να έχει την σημασία του 'έχω πραγματική οπτική εμπειρία των γεγονότων', αλλά μπορεί να χρησιμοποιηθεί και σε εκφράσεις του τύπου 'όπως το βλέπω εγώ' και να σημαίνει 'από την δική μου προοπτική'. Η δισημία αυτή μας παραπέμπει για μια ακόμα φορά στην προαναφερθείσα διάκριση του Lyons (locutionary vs. cognitive deixis).

Στο πλαίσιο της δεικτικής αντίθεσης μεταξύ Ενεστώτα και Αορίστου/Παρατατικού ο πρώτος αποτελεί την αμαρκαρίστη κατηγορία ενώ ο δεύτερος την μαρκαρισμένη.

Ως βάση της ερμηνείας σχετικά με την μετακίνηση του χρονικού δεικτικού κέντρου χρησιμοποιώ την έννοια της επιλογής της *χρονικής εστίασης*² εκ μέρους του ομιλητή.

Η εκτίμηση του ομιλητή και συνεπώς η υποκειμενικότητά του ως προς τον χρονικό επαναπροσδιορισμό των γεγονότων εξαρτάται από το πόσο κοντινό και συναφές βλέπει το γεγονός, δηλαδή από το εστιακό ή μη ενδιαφέρον αναφοράς του. Η σταθερά, η θέση δηλ. που αντιπροσωπεύει ο Ενεστώτας, χαρακτηρίζεται από εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς³, δηλ. από εγγύτητα και συνάφεια, ενώ το αντίθετο συμβαίνει με τους παρελθοντικούς χρόνους.

Ως εργαλεία της ανάλυσης χρησιμοποιούνται:

α) το σημείο θέασης του ομιλητή, δηλαδή το κατά πόσον ο ομιλητής αντιμετωπίζει το γεγονός ως μαρκαρισμένο θετικά ή αρνητικά ως προς το χαρακτηριστικό απόσταση,

2. Βλ. Decklerck 1990.

3. Βλ. Janssen 1993.

β) η συνάφεια του γεγονότος ως προς το γνωστικό πεδίο των συμμετεχόντων στην επικοινωνιακή κατάσταση,

γ) το εστιακό ή μη ενδιαφέρον αναφοράς του ομιλητή από το δικό του σημείο θέασης.

Δεδομένου ότι τα εργαλεία χρησιμοποιούνται κανονικά, ότι δηλαδή οι συνομιλητές υπακούουν στην αρχή της συνεργασίας, οι συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή κατάσταση μπορούν να τοποθετήσουν το γεγονός μέσω ει-
κασίας με την λογική ότι:

- ο συνομιλητής συνήθως ξέρει ή μπορεί να δομήσει το σημείο θέασης του ομιλητή,
- ο συνομιλητής μπορεί να λάβει υπόψη του ότι το γεγονός θα είναι σημαντικό και συναφές από το σημείο θέασης του ομιλητή,
- ο συνομιλητής μπορεί να αντιληφθεί κατά πόσον το γεγονός είναι ε-
στιακού ή μη-εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς από το σημείο θέα-
σης του ομιλητή.

3. Μετακίνηση χρονικής εστίασης σε μη-αφηγηματικό λόγο

Το παράδειγμα (5) εκφωνείται σε περικείμενο όπου κάποιος έχει τηλεφωνήσει και ζητάει τον Νίκο:

5. Νίκο, σε ζητάνε στο τηλέφωνο!

Παρ' όλο που το αίτημα έχει ήδη εκφραστεί, ανήκει δηλαδή χρονικά στο παρελθόν, το εκφώνημα εκφέρεται σε Ενεστώτα. Είναι προφανές ότι το άτομο που το εκφωνεί θέτει στο εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς του το γεγονός ότι η επιθυμία αυτού που τηλεφώνησε να μιλήσει στον Νίκο ισχύει ακόμα και έτσι, αγνοώντας την παρελθοντική διάσταση του γεγονότος, το τοποθετεί σε χρόνο παροντικό.

Αν υποθέσουμε τώρα ένα περικείμενο όπου ο υπολογιστής μου έχει χαλάσει και ζητάω από την αδερφή μου να τηλεφωνήσει σε κάποιον φίλο της που είναι ειδικός, είναι πιο πιθανό μετά από το τηλεφώνημα να εκφωνήσω το (6) παρά το (7):

6. Τι προτείνει ο Γιάννης;

7. Τι πρότεινε ο Γιάννης;

Η επιλογή του Ενεστώτα σχετίζεται σαφώς με το γεγονός ότι θεωρώ συναφή στην παρούσα στιγμή την γνώμη του Γιάννη και την τοποθετώ σε χρόνο

μαρκαρισμένο ως (-απόσταση) μη λαμβάνοντας υπόψη μου τον χρόνο κατά τον οποίο πραγματικά διατυπώθηκε.

Στο παράδειγμα (8), αντίθετα,

8. Ήθελα να σας δω ένα λεπτό. Έχετε λίγο χρόνο τώρα;

ο ομιλητής αποστασιοποιείται παρουσιάζοντας την κατάσταση ως λιγότερο συναφή και επιτυγχάνοντας απόσταση για λόγους ευγένειας. Παρά το γεγονός ότι, όπως είναι εμφανές από το περικείμενο, το αίτημα εξακολουθεί να ισχύει, επιλέγεται παρελθοντική μορφολογία στο ρήμα 'ήθελα' προκειμένου να ενεργοποιηθεί η λειτουργία της αποδέσμευσης.

Η διαφορά χρόνου στα (9) και (10) εξαρτάται άμεσα από το περικείμενο. Αν υποθέσουμε ότι εδώ και καιρό μιλάω σε κάποια φίλη μου για τον Δημοσθένη και επιμένω πως πρέπει να τον δει ή να τον γνωρίσει και κάποια στιγμή εκείνος βγαίνει από το γραφείο μου καθώς εκείνη μπαίνει, η επιλογή του (9) είναι πιο πιθανή. Αντίθετα το (10) θα εκφωνηθεί κατά πάσα πιθανότητα ως απάντηση τυχαίας ερώτησης σχετικά με την ταυτότητα του εν λόγω προσώπου.

9. Αυτός που μόλις βγήκε είναι ο Δημοσθένης.

10. Αυτός που μόλις βγήκε ήταν ο Δημοσθένης.

Η ελευθερία στην επιλογή του χρόνου είναι ενδιαφέρουσα δεδομένου ότι το εν λόγω πρόσωπο συνεχίζει να είναι ο Δημοσθένης σε κάθε περίπτωση. Η επιλογή του Ενεστώτα ωστόσο αναδεικνύει την συνάφεια που αποδίδω στο γεγονός λόγω της προσηγηθείσας επιμονής μου.

Στο παράδειγμα (11), που προέρχεται από λεζάντα εφημερίδας, έχουμε συνύπαρξη αντίθετων δεικτικών, την οποία θα ήταν αδύνατον να ερμηνεύσουμε χωρίς την πληροφορία ότι πρόκειται για κείμενο συνοδευτικό φωτογραφίας. Το ρήμα 'ανεβαίνουν' βρίσκεται σε χρόνο Ενεστώτα και δηλώνει το γεγονός της φωτογραφίας. Ο ομιλητής βλέπει τον εαυτό του πραγματικά αντιμέτωπο με το γεγονός και το θέτει στο εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς του χρησιμοποιώντας τον παροντικό δεικτικό χρόνο. Αντίθετα το ρήμα 'έλαβε', του οποίου το γεγονός δεν εμφανίζεται στην φωτογραφία εμφανίζει παρελθοντική μορφολογία, δηλώνοντας γεγονός που βρίσκεται έξω από το οπτικό πεδίο του ομιλητή και άρα είναι μη-εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς γι' αυτόν.

11. Ο πρωθυπουργός Α. Παπανδρέου και η σύζυγός του ανεβαίνουν τα σκαλιά του μητροπολιτικού ναού για να παρακολουθήσουν την τε-

λετή, η οποία έλαβε χώρα χθες, Κυριακή 8 Μαΐου.

Η λειτουργία του Ενεστώτα του ρήματος ‘ανεβαίνουν’ είναι ανάλογη εδώ με την χρήση του χρονικού δεικτικού *τώρα*, σε περικείμενα όπου ο λόγος συνοδεύεται από εικόνα, όπως στις περιπτώσεις τηλεοπτικών αναμεταδόσεων.

12. ...ο Νικολαΐδης κινείται τώρα επιθετικά προς το τέρμα, μαρκάρεται στενά, αλλά, τώρα, τώρα είναι μέσα!

Είναι χαρακτηριστικό ότι το (12) δεν προέρχεται από ζωντανή αλλά από μαγνητοσκοπημένη μετάδοση ποδοσφαιρικού αγώνα. Ο αγώνας έχει ήδη ολοκληρωθεί και το αποτέλεσμα είναι γνωστό τόσο στον εκφωνητή όσο και στους τηλεθεατές. Η ύπαρξη εικόνας, ωστόσο, φέρνει ζωντανά μπροστά στα μάτια του ομιλητή το παρελθοντικό γεγονός και το καθιστά εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς για τον ίδιο και το κοινό του.

Με την ίδια λογική μπορούν να ερμηνευθούν και ορισμένα από τα ‘παράδοξα’ της Lakoff (1979), όπως το (13):

13. Το ζώακι που είδες ήταν σκίουρος. Βλέπεις τι φουντωτή ουρά που έχει;

Εάν ο ομιλητής είναι ελεύθερος να επιλέξει την χρονική εστίαση βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων, τότε το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες έχουν πλέον στο οπτικό τους πεδίο μόνο ένα μέρος του σώματός του ζώου εξηγεί την δεικτική αντίθεση ανάμεσα στα ‘ήταν’ και ‘είδες’ από τη μια μεριά και τα ‘βλέπεις’ και ‘έχει’ από την άλλη. Προφανώς ο ομιλητής εκτιμά την κατάσταση όπου ολόκληρο το ζώακι ήταν ορατό ως μη εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς, προσάπτοντάς της τα χαρακτηριστικά [-συνάφεια] και [+απόσταση], την ανακαλεί δηλ. ουσιαστικά από τη μνήμη του, ενώ εστιάζει το ενδιαφέρον του στο μέρος του ζώου που είναι ακόμα ορατό, πράγμα που εξηγεί τους παροντικούς χρόνους της δεύτερης πρότασης οι οποίοι γνωστικά χαρακτηρίζονται από θετική συνάφεια και αρνητική απόσταση.

Στην χρήση των παρελθοντικών χρόνων παρατηρείται η αντίθετη τάση εκ μέρους του ομιλητή. Ο Αόριστος/Παρατατικός φαίνεται να χρησιμοποιείται σε περιπτώσεις όπου ο ομιλητής επιθυμεί να αποστασιοποιηθεί και να αποδεσμεύσει το γεγονός αναφοράς από τον εαυτό του, υιοθετώντας την οπτική γωνία κάποιου άλλου, όπως συμβαίνει στα (14) και (15):

14. Δυσκολεύτηκαν να σκαρφαλώσουν γιατί η κορυφή ήταν απόκρημνη.

15. Η θάλασσα βάθαινε πολύ σ' εκείνο το σημείο κι έτσι κανείς τους δεν τόλμησε να βουτήξει.

Και στις δύο περιπτώσεις ο Παρατατικός των ρημάτων θα μπορούσε να αντικατασταθεί με Ενεστώτα, δεδομένου ότι μια απόκρημνη κορυφή είναι πάντα απόκρημνη κι ένα βαθύ σημείο στη θάλασσα πάντα βαθύ. Ο ομιλητής θέλει, ωστόσο, να τονίσει την έλλειψη προσωπικής εμπειρίας των γεγονότων και να επισημάνει ότι κάποιοι άλλοι σε συγκεκριμένο χρόνο (τότε) και σε συγκεκριμένο τόπο (εκεί) βίωσαν τα γεγονότα.

Προκύπτει, συνεπώς, ότι η χρήση των χρόνων και το φαινόμενο της μετακίνησης της χρονικής εστίασης στον καθημερινό προφορικό λόγο αποτελούν προϊόντα της υποκειμενικότητας η οποία προσδιορίζεται από την διαπλοκή των παραμέτρων της απόστασης και της συνάφειας. Οι συνδυασμοί αξιών των δύο παραμέτρων εκφράζουν εστιακό ή μη-εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς εκ μέρους του ομιλητή.

4. Μετακίνηση χρονικής εστίασης σε αφηγηματικό λόγο

Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι οι αξίες απόστασης και συνάφειας των δύο δεικτικών χρόνων φαίνονται να διατηρούνται ανέπαφες και σε περικείμενο προφορικής αφήγησης. Είναι γνωστό ότι η αφήγηση θεωρείται μαρκαρισμένη μορφή γλωσσικής χρήσης. Σ' ένα μαρκαρισμένο περικείμενο οι αξίες μαρκαρίσματος μπορούν να αντιστραφούν (βλ. Halliday & Hasan 1976, Traugott 1985). Σε περικείμενο προφορικής αφήγησης, συνεπώς, ο Ενεστώτας είναι ο μαρκαρισμένος δεικτικός χρόνος, ενώ ο Αόριστος/Παρατατικός ο αμαρκάριστος. Πρόκειται για το φαινόμενο της *πραγματολογικής αποβολής του μαρκαρίσματος* κατά το οποίο το μαρκαρισμένο μέλος χάνει το μαρκαρίσμά του σε συγκεκριμένο περικείμενο λόγω της συχνότητας χρήσης.

Σύμφωνα με την Fleischman (1990) παρατηρούνται δύο τρόποι αφηγηματικής αναπαράστασης:

α) αυτή που προκύπτει από την μνήμη του ομιλούντος υποκειμένου καθώς αυτό κάνει αναφορά σε εμπειρίες που είναι σε μεγάλο βαθμό παρούσες στον εμπειρικό και όχι στον ιστορικό χρόνο. Αυτού του τύπου η αναπαράσταση γίνεται σε χρόνο Ενεστώτα.

β) αυτή που αναφέρεται σε γεγονότα που δεν διατηρούν σχέση με το ομιλούν υποκείμενο και μιλάνε τα ίδια ως αντικειμενικές αναφορές εμπειριών που η μνήμη έχει μετατρέψει σε γνώση, αλλά που μπορούν να γίνουν προσβάσιμα μέσω μιας προσπάθειας ανάκλησης, η οποία αναγκαστικά επιτελείται σε χρόνο παρελθοντικό και κυρίως Αόριστο.

Συνεπώς, ο Ενεστώτας δηλώνει απουσία γνωστικής απόστασης και ο Αόριστος έχει αρνητική τιμή συνάφειας εφόσον μιλάμε για έλλειψη σχέσης με το ομιλούν υποκείμενο. Και στην περίπτωση της αφήγησης, λοιπόν, ο Ενεστώτας φανερώνει εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς. Αντίθετα ο αφηγητής που χρησιμοποιεί τον αμαρκαρίστο στην αφήγηση Αόριστο υιοθετεί την πιο αντικειμενική οπτική γωνία του ιστορικού.

Το ενδεικτικό αφηγηματικό κείμενο παρουσιάζει την εναλλαγή των χρόνων προκειμένου να εξυπηρετηθούν γνωστικοί αφηγηματικοί στόχοι.

16. ...παιδί μου, εμείς *φτάσαμε*⁽¹⁾ γύρω στις 8, *ξέρεις*⁽²⁾ τώρα οι Άγγλοι, με τις κότες πίνουνε, πού να πας αργότερα, δεν *βρίσκεις*⁽³⁾ τίποτα, όλα κλειστά. *Παραγγείλαμε*⁽⁴⁾ αμέσως γιατί ο Γιώργος, ήταν έτοιμος να κοιμηθεί, Φιλιππάκης ορίτζιναλ, και *αρχίσαμε*⁽⁵⁾ να θάβουμε τους γύρω. Και δεν *πήρα*⁽⁶⁾ χαμπάρι πότε ακριβώς αλλά...*μπαίνει*⁽⁷⁾ μέσα ένας τύπος τύφλα εντελώς, και *πάει*⁽⁸⁾ σε έναν άλλον και *αρχίζει*⁽⁹⁾ να του βαράει μπουνιές... Δεν *κατάλαβε*⁽¹⁰⁾ ο άνθρωπος από πού του 'ρθε, *σηκώθηκαν*⁽¹¹⁾ και κάτι άλλοι και *έγινε*⁽¹²⁾ χαμός... Και δεν *καταλαβαίναμε*⁽¹³⁾ και λέξη από τις βρσιές γιατί *είχαν*⁽¹⁴⁾ πολύ μυστήρια προφορά. Ευτυχώς *πρόλαβε*⁽¹⁵⁾ ο μπάραμαν και *πήρε*⁽¹⁶⁾ την αστυνομία και εκεί που *λέγαμε*⁽¹⁷⁾ 'άντε καλά κρασιά, μέχρι να έρθουν οι αστυνομικοί', *εμφανίζονται*⁽¹⁸⁾ τρεις (αστυνομικοί) εν ριπή οφθαλμού και τους *μαζεύουν*⁽¹⁹⁾. Σ' εκείνη τη φάση *σηκωθήκαμε*⁽²⁰⁾ να φύγουμε αλλά *έρχεται*⁽²¹⁾ ένας αστυνομικός και *αρχίζει*⁽²²⁾ τις ερωτήσεις, 'από πού είστε' και τέτοια... τα *είδαμε*⁽²³⁾ όλα μέχρι να ξεμπλέξουμε....

Στα (1), (4), (5), (6) (*φτάσαμε, παραγγείλαμε, αρχίσαμε, πήρα χαμπάρι*) γίνεται η εισαγωγή στον κόσμο της ιστορίας και δίδεται ο χρονικός άξονας. Η μορφολογία των ρημάτων τοποθετεί σαφώς την ιστορία στο παρελθόν. Πρόκειται για χαρακτηριστική λειτουργία του Παρατατικού/Αορίστου στο αφηγηματικό κείμενο (βλ. Labov & Waletzky 1967).

Στα (10)-(17) έχουμε μια *επιτομή*. Οι επιτομές είναι αφηγηματικά αποσπάσματα που συνοψίζουν βασικά γεγονότα της ιστορίας, όχι τόσο δραματικά, αλλά απαραίτητα για την εξέλιξη της πλοκής (βλ. Silva-Corvalán 1983).

Τα γεγονότα που παρουσιάζονται μέσω του Ενεστώτα συγκροτούν αυτό που ονομάζουμε 'εσωτερική αξιολόγηση του αφηγηματικού κειμένου'. Πρόκειται για τα μέσα που χρησιμοποιεί ο αφηγητής για να κάνει την ιστορία ενδιαφέρουσα. Προβάλλονται οι λόγοι για τους οποίους η ιστορία είναι άξια αφήγησης, γεγονότα επικίνδυνα, δραματικά, διασκεδαστικά, ασυνήθι-

στα. Συνεπώς αυτά τα γεγονότα παρουσιάζονται και ως πιο συναφή όσον αφορά την επικοινωνιακή βαρύτητα της ιστορίας.

Μελετώντας μια σειρά τέτοιων αποσπασμάτων προφορικής αφήγησης⁴ κατέληξα στο συμπέρασμα ότι η εναλλαγή των χρόνων ακολουθεί περίπου την ίδια λογική με αυτή του προφορικού μη αφηγηματικού λόγου. Και στην περίπτωση της προφορικής αφήγησης, δηλαδή, ο Ενεστώτας διατηρεί θετική τιμή συνάφειας και αρνητική τιμή απόστασης, ενώ οι αντίστροφες αξίες των δύο παραμέτρων προσάπτονται στους παρελθοντικούς χρόνους.

5. Συμπέρασμα

Γίνεται εμφανές ότι οι αποκλίνουσες χρήσεις των δεικτικών είναι τόσο συνηθισμένες και κινούνται με τέτοια κανονικότητα ώστε δύσκολα μπορούμε να τους αποδώσουμε τον χαρακτηρισμό “δευτερεύουσες” και ακόμα πιο δύσκολα μπορούμε να τις αποκλείσουμε από το δεικτικό πεδίο.

Αντίθετα, αν θεωρήσουμε ότι επιτελώντας μια γνωστική σύγκριση ο ομιλητής επιλέγει κάθε φορά δεικτικό χρόνο με γνώμονα τις σταθερές ως προς τις τιμές τους παραμέτρους της απόστασης και της συνάφειας, το κριτήριο βάσει του οποίου επιλέγουμε χρόνο στα παραδείγματα (1) και (2) είναι σταθερό και δεν υπάρχει καν ανάγκη να μιλάμε για *μετακινημένη δείξη*. Ο ομιλητής επιλέγει τον Ενεστώτα κάθε φορά που αντιμετωπίζει ένα γεγονός ως κοντινό ή συναφές και Αόριστο/Παρατατικό κάθε φορά που το γεγονός αντιμετωπίζεται με το αντίστροφο, ως προς τις δύο παραμέτρους, κριτήριο. Όπως έχω δείξει και αλλού (βλ. Μπέλλα 2001), μια τέτοια θεώρηση μπορεί να ενοποιήσει τις δεικτικές λειτουργίες και τις αποκλίνουσες χρήσεις των χρόνων αλλά και άλλων δεικτικών στοιχείων και να διευρύνει σημαντικά την έννοια *δεικτικό πεδίο*.

Σπυριδούλα Μπέλλα
Πανεπιστήμιο Αθηνών

---

4. Βλ. Μπέλλα 2001.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Andersen, H. 1989: "Markedness theory: the first 150 years". Στο O. E. Tomic (εκδ.), *Markedness in Synchrony and Diachrony*. Berlin: Mouton de Gruyter, 11-47.
- Blakemore, D. 1995: "Relevance theory". Στο J. Verschueren, J. O. Ostman & J. Blommaert (εκδ.), *Handbook of Pragmatics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 443-452.
- Bull, W. E. 1963: *Time, Tense and the Verb: A study of Theoretical and Applied Linguistics with Particular Attention to Spanish*. UCLA Publications in Linguistics 19, Berkeley, Cal.: UCLA Press.
- Comrie, B. 1985: *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Deckerck, R. 1990: *Tense in English: its Structure and Use in Discourse*. London/New York: Routledge.
- Fillmore, C. J. 1971: *Santa Cruz Lectures on Deixis*. Bloomington, Indiana: Indiana University Linguistics Club.
- Fleischman, S. 1990: *Tense and Narrativity: from Medieval Performance to Modern Fiction*. London: Routledge.
- Grenoble, L. A. 1998: *Deixis and Information Packaging in Russian Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Halliday, M. A. K. & Hasan, R. 1976: *Cohesion in Spoken and Written English*. London: Longman.
- Hanks, W. 1991: "The indexical ground of deictic reference". Στο A. Duranti & C. Goodwin (εκδ.), *Rethinking Context*. Cambridge: Cambridge University Press, 43-75.
- Janssen, T. 1993: "Tenses and Demonstratives: conspecific categories". Στο B. Rudzka-Ostyn (εκδ.), *Conceptualizations and Mental Processing in Language*. Cognitive Linguistics Research 3. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 743-781.
- Labov, W. & Waletzky, J. 1967: "Narrative analysis: oral versions of personal experience". Στο J. Helm (εκδ.), *Essays on the Verbal and Visual Arts*. Seattle: University of Washington Press, 12-44.
- Lakoff, R. 1979: "Tense and its relation to participants". *Language* 46, 838-849.
- Langacker, R. W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. I. Theoretical Perspectives*. Stanford: Stanford University Press.
- Lyons, J. 1995: *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Μπέλλα, Σ. 2001: *Η Δείξη στην Νέα Ελληνική*. Διδ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Silva-Corvalán, C. 1983: "Oral Spanish narrative: context and meaning".

Language 59, 760-780.

Sperber, D. & Wilson, D. 1986: *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.

Steele, S. 1975: "Past and irrealis: Just what does it all mean?" *International Journal of American Linguistics* 41, 200-211.

Traugott, E. 1985: "Spatial expressions of tense and temporal sequencing: a contribution to the study of semantic fields". *Semiotica* 15, 217-230.

Verschueren, J. 1999: *Understanding Pragmatics*. London/New York/Sydney: Arnold.